

ОПТИМІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ПРОЕКТУВАЛЬНИХ УМІНЬ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ В УМОВАХ ВИЩОГО ВІЙСЬКОВОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

УДК 37.032:355.332(477)

Ю. А. Дем'янюк

У контексті євроінтеграційного курсу України актуалізується проблема адаптації національної вищої освіти, зокрема військової, до відповідних європейських стандартів, за якими основоположною метою вищого військового навчального закладу (ВВНЗ) повинна стати підготовка офіцерів-випускників до майбутньої професійної діяльності з її поліфункціональністю, багатоаспектністю, численними протиріччями тощо. Це обумовлює перспективу реформування вищої військової освіти у напрямку зміщення акцентів від засвоєння фактів майбутніми фахівцями (результат – знання) до опанування ними способів взаємодії зі світом (результат – уміння). Іншими словами, модель сучасної вищої військової освіти повинна базуватися на реалізації компетентнісного підходу, спрямованого на формування професійних умінь, необхідних майбутнім офіцерам, насамперед, для успішного здійснення професійної діяльності у різних сферах.

Результати емпіричного дослідження сучасного стану професійної діяльності офіцерів-прикордонників тактичної й оперативно-тактичної ланки свідчать про низький рівень розвитку в них проектного мислення, культури проектної діяльності, віддзеркаленням чого є наявність суперечностей, пов'язаних із невідповідністю практики професійної підготовки нормативним вимогам, що висуваються до неї. Цим самим актуалізується проблема формування проектувальних умінь у майбутніх офіцерів-прикордонників.

Теоретичні підвалини щодо вирішення проблематики формування проектувальних умінь у системі вищої школи закладено відомими науковцями, серед яких: В. Безрукова, В. Беспалько, В. Докучаєва, Ю. Громико,

Ф. Гоноболін, О. Коберник, М. Кузьміна, О. Олексюк, О. Пехота, М. Поташник, С. Сисоєва, О. Соломатін, М. Чобітько, В. Шадриков та ін. У педагогічних дослідженнях вітчизняних і зарубіжних учених сучасного періоду проєктувальні вміння вивчаються в аспекті здійснення інноваційної діяльності (В. Загвязинський, В. Кан-Калик, І. Дмитрик, С. Сисоєва та ін.); модульного підходу до навчання (В. Аніщенко, І. Богданова, В. Плохій, С. Подолянчук, М. Чошанов та ін.); диференційованого підходу до навчання (Н. Ничкало, Є. Рапацевич, Н. Розенберг, П. Сікорський та ін.); формування складових професійної готовності майбутніх фахівців (М. Єлькін, Т. Качеровська, Г. Савченко); пошуку ефективних засобів вирішення освітніх завдань (У. Кілпатрік, Д. Джонс, Я. Дітріх, К. Моріс та ін.).

Окремої уваги заслуговують результати наукових досліджень І. Коновальчука, Н. Кошелевої, Н. Плахотнюк, Я. Романюк, Т. Яковенко [6; 7; 11; 13; 15] щодо формування проєктувальних і прогностичних знань та вмінь, необхідних для майбутньої професійної діяльності. Проблема формування професійних умінь у майбутніх офіцерів, зокрема проєктувальних, розглядається і військовими педагогами, серед яких: В. Вдовюк, А. Галімов, І. Грязнов, О. Діденко, Д. Іщенко, С. Кубіцький, Д. Миценко, М. Нецадим, С. Полторак, В. Райко, Ю. Сердюк, М. Тарнавський, В. Ягупов та ін.

Попри значний науковий інтерес питання формування проєктувальних умінь залишаються маловивченими в аспекті їхньої сутності, змісту, структури, а також вибору оптимальних підходів, що забезпечують їхнє формування з дисциплін професійного спрямування. До того ж проблематика формування проєктувальних умінь у майбутніх офіцерів-прикордонників ще не була предметом спеціального дослідження.

Метою статті є уточнення сутності, змісту, структури проєктувальних умінь майбутніх офіцерів-прикордонників та обґрунтування оптимального підходу до процесу їхнього формування у ВВНЗ як основної педагогічної умови.

Загально визнаним є трактування поняття “уміння” через його відношення з категорією діяльності. Натомість, уміння у психолого-педагогічній літературі розглядаються з різних поглядів, основними серед яких є:

підготовленість до практичних і теоретичних дій, що виконуються швидко, точно та свідомо, на основі засвоєних знань і життєвого досвіду [9, с. 511];

здатність належно виконувати певні дії, використання суб’єктом знань і навичок для вибору та здійснення прийомів, дій відповідно до поставленої мети [1, с. 338];

засвоєний людиною спосіб виконання дій на основі набутих знань і навичок [4, с. 439];

можливість виконувати дії (діяльність) відповідно до цілей та умов, за яких доводиться діяти [8, с. 362].

Результати аналізу джерел [5; 10; 14] надають можливість стверджувати, що вміння ґрунтуються на знаннях і навичках, тобто функціонування вмінь – це використання знань для вирішення певного завдання. Самих вмінь узагалі немає, вони завжди конкретно пов’язані з певною діяльністю, забезпечують її продуктивність, якість та швидкість виконання. Уміння не лише виявляються, але й формуються в конкретній діяльності.

Немає однозначного тлумачення і власне проектувальних вмінь офіцерів-прикордонників. Зокрема, військові педагоги розглядають проектувальні вміння офіцерів у контексті їхнього змісту й особливостей підготовки курсантів до діяльності командира (А. Барабанщиков, В. Давидов, С. Муцинов, Д. Коцеруба, І. Радванський), шляхів формування професійних якостей військових спеціалістів (В. Балашов, В. Вдовюк, М. Городов), психолого-педагогічного аналізу проектувальної діяльності та професійної спрямованості курсантів (О. Александров, М. Нещадим, С. Морозов, В. Райко, О. Сафін, В. Чернявський), морально-психологічної підготовки військовослужбовців (І. Гамула, О. Діденко, Д. Іщенко), підготовки командирів підрозділів до

виховної роботи з персоналом (А. Галімов, І. Грязнов, Ю. Сердюк, В. Ягупов) тощо.

Для визначення поняття, змісту і структури проектувальних умінь важливе значення має, окрім загальнотеоретичного аналізу проблеми, урахування особливостей сучасної професійної діяльності офіцера-прикордонника. Професійна діяльність офіцера-прикордонника є структурним підвидом трудової діяльності, військової праці. Її відмітна риса полягає в тому, що вона вимагає від людини певної кваліфікації (сукупності знань, умінь, навичок, здібностей), морально-психологічних, вольових якостей при виконанні військового обов'язку. Визначення особливостей професійної діяльності офіцера-прикордонника обумовлює необхідність використання структурно-функціонального підходу [2]. Зокрема, з урахуванням специфіки професійної діяльності офіцерів-прикордонників науковець виокремлює її функціональний склад, в якому подано такі функції: гностична, прогностична, проектувальна, конструктивна, комунікативна, оперативно-процесуальна, коректувальна. Зазначені функції є найбільш загальними й основними, що можна обґрунтувати з таких позицій: по-перше, ці функції найточніше виражають основну мету діяльності офіцера-прикордонника; по-друге, вони є характерними для будь-яких видів діяльності, незалежно від належності офіцера-прикордонника до тієї чи іншої посади або спеціалізації; по-третє, ці функції є інтегрованими, усі інші функції входять до них як підфункції.

Визначені функції розкривають модель підготовки офіцера-прикордонника. Ця модель виражена в системі вмінь, які він повинен мати. Важливе місце в цій моделі належить проектувальним умінням, оскільки проектування професійної діяльності – це творча діяльність, що передбачає попередню розробку та засвоєння змісту, цінностей і способів діяльності й особистісний та професійний саморозвиток засобами проектування [11].

Проблема формування проектувальних умінь безпосередньо пов'язана з педагогічним проектуванням як феноменом психолого-педагогічної науки в теорії і практиці діяльності системи освіти. У науковій літературі педагогічне

проектування розглядається на двох рівнях: як одна з функцій педагогічної діяльності (перспективне планування завдань та способів їх вирішення) й як окремий вид діяльності, який має свою власну структуру: діагностування об'єкта проектування, концептуальне моделювання, система керування проектом, етапи реалізації проекту, критерії оцінки успішності виконання проекту [3; 6; 12]. Узагальнення різних наукових підходів надає можливість констатувати, що проектувальна діяльність – це діяльність особистості, яка, ураховуючи всі чинники будь-якої системи, спрямована на створення і реалізацію певної технології. Виходячи з цього, реалізація проектувальної діяльності відбувається за певними етапами [16, с. 24], а саме:

- організаційно-підготовчий етап (аналіз, прогнозування, планування);
- дослідницький етап (моделювання, проектування, конструювання, програмування);
- етап практичної реалізації;
- презентаційний етап (оформлення, презентація, моніторинг, рефлексія).

Зазначена послідовність етапів вказує на алгоритмічний характер проектувальної діяльності, на її вираження у структурі професійної діяльності. Отже, проектувальні вміння забезпечують реалізацію всіх її функцій, що підтверджують результати наукових досліджень І. Коновальчука, Н. Плахотнюка, Я. Романюка та ін. [6; 11; 13].

За результатами аналізу вимог освітньо-кваліфікаційних характеристик, використовуючи метод експертних оцінок, нами було визначено перелік основних проектувальних умінь у структурі професійної діяльності офіцера-прикордонника, а саме, вміння:

- формулювати цілі діяльності;
- працювати з інформацією з метою діагностики й організації виконання оперативно-службових завдань;
- проектувати свої варіанти вирішення оперативно-службових завдань;
- планувати загальний обсяг робіт з виконання поставлених оперативно-службових завдань;

конструювати графічні моделі ведення оперативно-службових дій, здійснювати вибір плану дій;

розробляти методикау практичної реалізації проектів, планів, моделей;

здійснювати оцінку кінцевого результату діяльності.

Встановлено, що найважливіше значення в роботі з формування проектувальних умінь у курсантів в умовах ВВНЗ має навчальна діяльність майбутніх офіцерів-прикордонників. Технологія формування органічно пов'язана зі структурою та змістом навчальної діяльності курсантів.

Складність і суперечливість процесу формування проектувальних умінь у курсантів-прикордонників в умовах ВВНЗ обумовлюють необхідність комплексного підходу щодо оптимізації зазначеного процесу в технологічному плані.

Теоретичні основи оптимізації досліджували такі вчені, як С. Архангельський, Ю. Бабанський, В. Безпалько, Н. Тализіна, Г. Щукіна та ін. Застосування оптимальних форм, методів, засобів навчання і виявлення їх оптимального поєднання вивчали А. Алексюк, І. Лернер, А. Матюшкін, М. Махмутов та ін. Результати аналізу праць зазначених науковців дають підстави розглядати оптимізацію процесу формування проектувальних умінь у майбутніх офіцерів-прикордонників як комплекс заходів, пов'язаних з оптимізацією змісту навчальних дисциплін, методів, форм організації, засобів навчання.

Найважливішим елементом системи підготовки майбутніх офіцерських кадрів є зміст освіти у вищій військовій школі. З огляду на це, зміст освіти розглядається як змістовий компонент роботи з формування проектувальних умінь у курсантів-прикордонників. Необхідно зазначити, що тривалий час зміст професійної освіти визначався переважно екстенсивним шляхом – за рахунок збільшення обсягу знань. Зміст освіти був однаковим: його централізовано було визначено для всіх навчальних закладів певного типу, а завдання цих навчальних закладів полягало в тому, щоб реалізувати його в навчально-виховному процесі. Це не сприяло розкриттю творчого потенціалу курсантів,

формалізувало навчальний процес. У сучасних умовах такий характер розвитку змісту повністю вичерпав свої можливості, він не забезпечує належної якості освіти, її спрямованості на майбутнє. Щодо змісту навчання, то при його відборі і конструюванні важливе значення має синтез проектувальних знань та вмінь, які формуються, насамперед, під час вивчення професійно-орієнтованих дисциплін. Відбір і побудова навчального матеріалу, його засвоєння повинні відповідати завданню генералізації знань, забезпечувати підпорядкування їхній практичній логіці, що опирається на узагальнені теоретичні знання та стиль продуктивного мислення. Критеріями відбору і конструювання змісту при цьому можуть бути генералізація, комплексність, відкритість, включеність у творчу проектувальну діяльність. Така система відбору, побудови змісту навчання та логіка його засвоєння спрямована на підготовку майбутніх офіцерів-прикордонників до проектувальної діяльності.

Наступною складовою роботи з формування проектувальних умінь у майбутніх офіцерів-прикордонників є процесуальний компонент, який умовно можна поділити на три етапи. Метою першого етапу є формування знань щодо основ проектувальної діяльності, а також самоорганізації своєї діяльності. На першому етапі доцільно використовувати такі методи: інформаційні, насамперед, проблемний метод викладу лекції, а також бесіду, що знайомить курсантів з культурою проектувальної діяльності; метод самостійної роботи над рекомендованими інформаційними матеріалами; самоінформування як самостійний пошук і переробка необхідної інформації; методи самопізнання, які ґрунтуються на самодіагностиці, рефлексивному самоаналізі та самооцінці.

Метою другого етапу є формування досліджуваних умінь у різних видах професійної діяльності. Основним на цьому етапі має бути опанування курсантами технології проектувальної діяльності. На цьому етапі доцільно використовувати метод аналізу результатів діяльності, орієнтований на формування професійної рефлексивної культури офіцера.

Метою третього етапу є вдосконалення проектувальних умінь у навчальній діяльності курсантів, їх актуалізація у квазіпрофесійній діяльності.

Квазіпрофесійна діяльність узагальнює результати всієї попередньої роботи курсанта, актуалізує всі його професійно-важливі якості, обумовлює необхідність творчого підходу.

Для формування досліджуваних умінь ефективними є ігрові технології. Широкої популярності у практиці формування проектувальних умінь набули рольові ігри, що надають змогу цілісно підійти до цього процесу. Рольові ігри мають багато різновидів, спільною рисою яких є елемент гри. Гра надає великі можливості для формування вмінь підготовки, прийняття й оцінки рішень за умови взаємодії, суперництва і конкуренції між активно діючими особами. У рольових іграх курсанти мають можливість виконувати ролі учасників певних ситуацій, протилежних чи взаємодіючих сторін. Сутність гри полягає у відтворенні предметного та соціального змісту професійної діяльності офіцера-прикордонника, моделюванні основних умов і системи відносин у цій діяльності. Основним засобом при цьому є ситуація, на базі якої і розгортається проектувальна діяльність тих, хто навчається, за відповідними етапами в алгоритмічній послідовності.

Отже, для визначення сутності і структури проектувальних умінь офіцерів-прикордонників важливе значення має врахування функцій професійної діяльності. Цілісне уявлення про сутність проектувальної діяльності офіцерів-прикордонників дає системний аналіз професійної діяльності сучасного військового фахівця, її видів та основних функцій. Виокремлена в результаті аналізу структура проектувальних умінь офіцерів-прикордонників безпосередньо пов'язана з виконанням ними функцій професійної діяльності за відповідними етапами. Складність і суперечливість процесу формування проектувальних умінь у курсантів-прикордонників в умовах ВВНЗ обумовлюють необхідність комплексного підходу щодо оптимізації зазначеного процесу в технологічному плані. Оптимізація має поетапний характер та складається із змістовного та процесуального компонентів. Змістовий компонент оптимізації передбачає відбір і побудову навчального матеріалу за основними блоками професійно-орієнтованих

дисциплін, що формують проєктувальні вміння в курсантів у процесі навчальній діяльності. Процесуальний компонент оптимізації передбачає застосування відповідних форм, методів та засобів навчання в межах ігрової технології.

Перспективами подальшого наукового дослідження є експериментальне дослідження ефективності оптимізації процесу формування проєктувальних умінь у майбутніх офіцерів-прикордонників як педагогічної умови.

Список використаної літератури

1. Гончаренко, С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко ; під ред. С. Головка. – К. : Либідь, 1997. – 374 с.
2. Дем'янюк, Ю. А. Обґрунтування структури військово-організаторських умінь майбутніх офіцерів-прикордонників / Ю. А. Дем'янюк // Зб. наук. пр. № 46. Частина II / гол. ред. Балашов В. О. – Хмельницький : НАДПСУ, 2008. – С. 106–109.
3. Докучаєва, В. В. Теоретико-методологічні засади проєктування інноваційних педагогічних систем : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки” / В. В. Докучаєва ; Луганський національний педагогічний ун-т ім. Тараса Шевченка. – Луганськ, 2007. – 44 с.
4. Дьяченко, М. И. Психологический словарь-справочник / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – Минск : Харвест, 2001. – 576 с.
5. Загальна психологія : [підруч. для студ. вищ. навч. закладів] / [С. Д. Максименко, В. О. Зайчук, В. В. Клименко, В. О. Соловенко] ; за заг. ред. С. Д. Максименка. – К. : Форум, 2000. – 540, [1] с.
6. Коновальчук, І. І. Проєктування інноваційних педагогічних технологій / І. І. Коновальчук // Вісник Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2005. – № 24. – С. 71–75.
7. Кошелева, Н. Г. Педагогічні основи проєктування фахової економічної діяльності : навч.-метод. посіб. для викладачів і студ. економ. ВНЗ / Н. Г. Кошелева. – Донецьк : ДонУЕП, 2009. – 240 с.
8. Педагогическая энциклопедия : в 4 т. – М. : Изд-во АПН СССР, 1968. – Т. 4. – 625 с.
9. Педагогический словарь : в 2 т. – М. : Изд-во АПН, 1960. – Т. 2. – С. 511.

10. Пидкасистый, П. И. Психолого-дидактический справочник преподавателя высшей школы / П. И. Пидкасистый, Л. М. Фридман, М. Г. Гарунов. – М. : Педагог. общ. России, 1999. – 354 с.

11. Плахотнюк, Н. П. Педагогічне проектування як спосіб реалізації інноваційної педагогічної діяльності / Н. П. Плахотнюк // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. Івана Франка. – 2009. – № 44. – С. 141–145.

12. Подобєдова, Т. Ю. Проектування як педагогічний феномен: методологічні та теоретичні аспекти проблеми / Т. Ю. Подобєдова // Гуманіт. науки. – 2004. – № 1. – С. 100–108.

13. Романюк, Я. В. Проектувальні вміння майбутнього фахівця гуманітарного спрямування в системі педагогічного проектування: теоретичні та методологічні засади проблеми / Я. В. Романюк // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2010. – № 50. – С. 200–204.

14. Ягупов, В. В. Педагогіка : навч. посіб. / В. В. Ягупов. – К. : Либідь, 2002. – 560 с.

15. Яковенко, Т. В. Методика проектування змісту модульного навчання : методичні рекомендації / Т. В. Яковенко. – Стаханов : ГФ УПА, 2005. – 56 с.

16. Яковлева, Н. О. Проектирование как педагогический феномен / Н. О. Яковлева // Педагогика. – 2002. – № 6. – С. 8–14.

Рецензент: доктор педагогічних наук, доцент Діденко О. В.